



*Притика Ю.Д.,
доцент кафедри цивільного права
Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

Цивільний кодекс України поряд з судом та арбітражним судом розглядає третейський суд в якості органа, який покликаний здійснювати захист цивільних прав. Отже, третейський розгляд є однією із форм захисту порушених або оспорюваних прав та інтересів громадян, підприємств, установ та організацій.

Сутність третейських судів полягає у тому, що вони є громадськими органами цивільної юрисдикції, котрі обираються за спільним погодженням самими сторонами для розв'язання конкретного господарського спору, який виник між ними.

Компетенція третейського суду в сфері господарського обігу визначена ст. 12 ГПК України, відповідно до якої підвідомчої арбітражним судам спір може бути передано сторонами на вирішення третейського суду (арбітражу) крім спорів про визнання недійними актів, а також спорів, що виникають при укладенні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб.

У основу формування та діяльності третейського суду покладено принцип добровільності і довірчості сторін до органу, який вирішує їх спір. Зміст цього принципу не обмежується лише правом сторін передати спір, що виник або може виникнути на вирішення третейського суду. До його змісту також входить право вибору постійно діючого третейського суду та погодження процедури розгляду спору, передбаченого його статутом (регламентом), а також право брати участь у формуванні складу третейського суду.

Зазначені особливості дозволяють відмежувати третейське судочинство у сфері вирішення господарських спорів від системи господарських судів, в яких питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам, порядку порушення і розгляду справ в імперативній формі вирішені в діючому господарсько процесуальному законодавстві. Перевагою третейського розгляду над судовим можна вважати відсутність суворої необхідності дотримуватися процедурних правил. Це в свою чергу надає третейському складу та сторонам широкі можливості для пошуку варіантів досягнення взаємовигідного рішення.

Серед переваг третейського розгляду є його оперативність, яка забезпечується, по-перше, процедурою формування третейського суду, коротшими термінами розгляду справи в третейському суді, по-друге, меншою завантаженістю третейських судів.

Привабливості третейського судочинства полягає також і в тому, що незважаючи на те, що третейський суд не входить до системи судової влади, а є по суті громадським органом цивільної юрисдикції, виконання його рішень гарантується і забезпечується державою.

Процедура формування третейського суду дозволяє включити до його складу поряд з юристами кваліфікованих спеціалістів в різних галузях науки та техніки. Цим досягається максимально ефективне поєднання правових і спеціальних знань, які дозволяють більш об'єктивно та професійно вирішувати господарські спори.

Привабливою для сторін властивістю третейського суду є невеликі порівняно з судовими витрати, пов'язані з розглядом спору.



Суттєвою перевагою третейського розгляду визнається також особливі умови розгляду справ, які забезпечують підтримання між сторонами добрих відносин під час розгляду спорів, що сприяє збереженню між сторонами ділових стосунків в подальшому.

Зазначені переваги третейського способу розгляду господарських спорів спричиняють поступове зростання ролі третейських судів у галузі захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання. Ще до недавню практика третейського розгляду обмежувалась функціонуванням двох постійно діючих третейських (арбітражних) судів – Міжнародного комерційного арбітражного суду і Морської арбітражної комісії при ТПП України, які здійснюють розгляд спорів, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності.

Поступове реформування економіки та створення ринкової інфраструктури призвели до зростання ролі третейського розгляду господарських спорів і викликали розширення сфери застосування третейського розгляду у сфері внутрішнього господарського обігу, зокрема, у торгівлі. Активізація біржової торгівлі призвела до створення товарних та фондових бірж, структура яких передбачає наявність арбітражної комісії, яка виконує функції постійно діючого третейського суду.

Правовою основою діяльності третейських судів є Положення про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями і установами, затверджене Держарбітражем СРСР 30 грудня 1975 року (Бюллетень нормативних актів Міністерств і ведомств ССРСР. – 1976. – № 6. – С. 3 – 7), Господарський-процесуальний кодекс України, Цивільний кодекс України, Цивільно-процесуальний кодекс України. Деякі норми, що регулюють діяльність третейського суду містяться в Законі України “Про товарну біржу” від 10 грудня 1991 року № 1956-ХІІ. Норми, які врегульовують третейський розгляд спорів, що виникають у зовнішньоекономічній діяльності зібрані в Закону України “Про міжнародний комерційний арбітраж”.

Види третейських судів та їх повноваження

На підставі різних критеріїв можливо поділяти третейські суди, які вирішують цивільно-правові спори, на наступні види:

- а) національні і міжнародні;
- б) третейські суди по спорах між громадянами і по спорах між господарськими організаціями;
- в) інституційні (постійно діючі) і ad hoc;
- г) загальні і спеціальні.

Національні і міжнародні третейські суди.

Визнання третейського суду національним або міжнародним залежить від того, чи належить йому право розгляду спорів, в яких присутній іноземний елемент (сторони, предмет позову, факти, із яких правовідносини виникли), чи ні.

Відповідно до ст. 1 Закону України “Про міжнародний комерційний арбітраж” до міжнародного комерційного арбітражу можуть за угодою сторін передаватися спори із договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України.

На Україні існують два постійно діючих міжнародних третейських суди: Міжнародний комерційний арбітражний суд при ТПП України та Морська арбітражна комісія при ТПП України.



Міжнародний комерційний арбітражний суд є самостійною постійною діючою арбітражною установою (третейським судом), що здійснює свою діяльність згідно з Законом України “Про міжнародний комерційний арбітраж”.

Торгово-промислова палата України затверджує Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду, порядок обчислювання арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших витрат суду, сприяє його діяльності.

До Міжнародного комерційного арбітражного суду можуть за угодою сторін передаватись на вирішення:

– спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, які виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв’язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін спору знаходиться за кордоном, а також:

– спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об’єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб’єктами права України.

Зовнішньоекономічні відносини, спори з яких можуть бути передані на вирішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, стосуються, зокрема, відносин купівлі-продажу (поставки) товарів, виконання робіт, надання послуг, обміну товарами та/ чи послугами, перевезення вантажів і пасажирів, торгового представництва і посередництва, оренди (лізингу), науково-технічного обміну, обміну іншими наслідками творчої діяльності, спорудження промислових та інших об’єктів, ліцензій операцій, інвестицій, кредитно-розрахункових операцій, страхування, спільного підприємництва та інших форм промислової і підприємницької кооперації.

Міжнародний комерційний арбітражний суд приймає до свого розгляду також спори, віднесені до його юрисдикції в силу міжнародних договорів України.

Рішення Міжнародного комерційного арбітражу виконуються сторонами добровільно у встановлені ним строки. Якщо строк виконання в рішенні не зазначено, воно підлягає негайному виконанню. Не виконані в строк рішення виконуються відповідно до законодавства і міжнародних договорів.

Морська арбітражна комісія є самостійною постійно діючою арбітражною установою (третейським судом), що здійснює свою діяльність згідно з Законом України “Про міжнародний комерційний арбітраж”.

Торгово-промислова палата України затверджує Регламент Морської арбітражної комісії, порядок обчислювання арбітражного збору, ставки гонорарів арбітрів та інших витрат комісії, сприяє її діяльності.

Морська арбітражна комісія вирішує спори, які впливають із договірних та інших цивільно-правових відносин, що виникають із торгового мореплавства незалежно від того, чи є сторонами таких відносин суб’єкти українського та іноземного або лише українського чи тільки іноземного права.

Морська арбітражна комісія вирішує також спори, що виникають у зв’язку з плаванням морських суден і суден внутрішнього плавання по міжнародних ріках, у випадках, вказаних в цій статті, а також спори, пов’язані із здійсненням суднами внутрішнього плавання закордонних перевезень.

Морська арбітражна комісія приймає до розгляду спори за наявності угоди між сторонами про передачу їх на її вирішення.

Комісія приймає до розгляду також спори, що їх сторони зобов’язані передати на її вирішення в силу міжнародних договорів.



Деколи третейський суд називають міжнародним не тільки виходячи з змісту підвідомчості. Термін “міжнародний” набуває іншого значення, коли відображає позанаціональний характер органа, що створено для вирішення спорів. До міжнародного в цьому розумінні відносять Міжнародний арбітражний суд при Міжнародній торговій палаті. Разом з тим, необхідно вважати на те, що, вирішуючи спори, третейські суди діють в певних національних кордонах і за нормами національного законодавства. Виходячи із зазначених міркувань, деякі автори ставлять під сумнів правильність кваліфікації таких третейських судів в якості міжнародних.

Третейські суди, які розглядають спори між громадянами і спори між господарськими організаціями

Правовою базою для функціонування третейських судів для вирішення спорів між громадянами є Положення про третейський суд (Додаток № 2 до ЦПК України). Ці третейські суди вправі вирішувати будь-які спори, що виникають між громадянами, за виключенням спорів, що випливають із трудових та сімейних відносин.

Оскільки іноземні громадяни і особи без громадянства користуються на території України цивільними процесуальними правами на рівні з громадянами України, цивільно-правові спори з їх участю також можуть бути передані на розгляд до третейського суду, якщо іншою стороною в спорі є громадянин України, громадянин іншої країни або особа без громадянства.

Перелік спорів, які виключені із компетенції третейських судів, не може вважатися вичерпним. Окрім спорів, що випливають із трудових і сімейних відносин, третейські суди не вправі приймати до розгляду спори, щодо яких законом встановлена виключна підвідомчість іншим юрисдикційним органам, оскільки це суперечило б характеру даного виду підвідомчості і правил про недопустимість розширювального тлумачення правових норм, що її встановлюють.

Третейські суди для вирішення господарських спорів, що виникли між господарськими організаціями, компетентні розглядати справи, віднесені до компетенції арбітражних судів незалежно від місця знаходження сторін спору.

Виходячи з цього, третейським судам підвідомчі, при наявності взаємної згоди про це сторін, спори між суб'єктами господарювання, віднесені до компетенції арбітражних судів, крім спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб.

Правове положення третейських судів з вирішення господарських спорів регулюється Положенням про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами, затверджене Держарбітражем СРСР 30.12.1975 року, як діє на території України в силу Постанови Верховної Ради України від 12.09.1991 року “Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР”.

Спори можуть передаватися на розгляд третейського суду лише після вжиття сторонами заходів до безпосереднього до судового їх врегулювання. В разі ненадання доказів вжиття таких заходів позовна заява до розгляду не приймається повертається позивачу.

Постійно діючі третейські суди і третейські суди ad hoc

Поділ третейських судів на постійно діючі і ad hoc відображає розбіжності в їх організації. Звичайно постійно діючим, або інституційним, визнається арбітражем, який стабільно існує. Арбітраж ad hoc створюється для розгляду лише конкретної справи.

В розмежуванні постійно діючого третейського суду і третейського суду ad hoc суттєву роль відіграє ознака, пов'язана з наявністю певної недержавної організації, яка створила та опікує інституційний арбітраж. Такими організаціями, наприклад, є Торгово-промислові палати. Третейський суд ad hoc організовується безпосередньо сторонами і не пов'язаний з будь-якою установою.



Наступною суттєвою ознакою, яка дозволяє відмежовувати постійно діючий третейський суд від третейського суду ad hoc, є наявність в інституційному третейському суді правил розгляду спорів (регламентів), які застосовуються до всіх спорів. В третейських судах ad hoc звичайно такі регламенти відсутні, і він керується під час розгляду спорів правилами провадження, встановленими арбітрами або сторонами в кожному конкретному випадку.

Отже, інституційним є арбітраж, який функціонує при недержавній організації, який приймає до свого провадження спори в межах своєї компетенції і вирішує їх в порядку, передбаченому регламентом цього третейського суду.

Третейським судом ad hoc вважається спеціально створений сторонами із зазначеними ними осіб арбітражем, не пов'язаний з будь-якою організацією і маючи на меті вирішити конкретний спір за правилами, погодженими сторонами або арбітрами.

Загальні та спеціалізовані третейські суди

Поділ третейських судів на загальні та спеціалізовані має умовний характер, оскільки компетенція загального третейського суду обмежена порівняно з компетенцією державного суду.

Спеціалізований третейський суд розглядає ще більш обмежене порівняно з загальним коло спорів. Прикладом загального третейського суду може служити третейський суд, який забезпечує інтереси торгівлі взагалі. Прикладом спеціалізованого – діючий в певній галузі торгівлі. Наприклад, третейський суд при Комітеті по торгівлі зерном у Роттердамі.

Важливим видом спеціалізованих судів є морські арбітражі, які вирішують спори, що виникають в сфері торгового мореплавства. Морськими є арбітраж при Комітеті Ллойда в Лондоні, Морська арбітражна палата в Парижі, Морський третейський суд в Гамбурзі.

На Україні спеціалізованими третейськими судами можна вважати МАК при ТПП України, Арбітражний комітет Асоціації позабіржової фондової торговельної системи.

Порядок вирішення спорів в Арбітражному комітеті Асоціації позабіржової фондової торговельної системи, передбачений Арбітражним кодексом, який затверджено Радою Асоціації ПФТС 30 жовтня 1996 року. Відповідно до положень кодексу арбітражному комітету підсудний спір, що виникає між членами ПФТС, спір порушений клієнтом проти члена ПФТС чи співробітника члена ПФТС, спори, пов'язані з цінними паперами, що виникли між нечленами ПФТС, якщо всі сторони письмово погодились передати їх на розгляд арбітражу ПФТС.

Згаданий Арбітражний кодекс ретельно врегульовує всі стадії арбітражного процесу, передбачає вимоги до позовної заяви та відзиву на позов, процедуру призначення та відводу арбітрів, процедуру арбітражних слухань, порядок оцінки свідчень та вимоги до рішення арбітражної колегії.

Аналіз законодавчих та інших актів, практики їх застосування, глибоке вивчення наукової літератури дали автору підстави зробити типологію сучасних третейських судів, але для подальшого розвитку вкрай необхідно прийняття відповідних законодавчих актів на що і повинно бути спрямований науково практичний пошук юридичної науки.